

BİLDİRİLER

INTERNATIONAL GUMUSHANEVI SYMPOSIUM
1-2 HAZİRAN • 1-2 JUNE-2013
RETAJ ROYALE BAĞCILAR, İSTANBUL-TÜRKİYE

Kültür Yayınları Dizisi

Yayın Yönetmeni
Lokman ÇAĞIRICI

Yayın Koordinatörü
Kenan GÜLTÜRK

Editör
Doç. Dr. Hür Mahmut YÜCER

Çeviri
Prof. Dr. Süleyman DERİN
Prof. Dr. Halil İbrahim KAÇAR

Tashih ve Redaksiyon
Doç. Dr. Hür Mahmut YÜCER
Ekrem KIZILTAŞ

Düzenleyen
Bağcılar Belediyesi
Gümüşhane Eğitim Kültür ve Sağlık Vakfı
Bağcılar Gümüşhaneliler Kültür ve Yard. Derneği

Tasarım
Asitane Organizasyon

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık
M. Fatih AKYÜZLÜ

Baskı & Cilt

Baskı Tarihi
Şubat 2014
İstanbul

**Tanzimat Döneminde Babîâlî’de
Bir Nakşibendî-Hâlidî Merkezi:
Gümüşhânevî Tekkesi**

PROF. DR. MİM. M. BAHA TANMAN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Gümüşhânevî Tekkesi, Osmanlı döneminde, tasavvufî hayatın zenginliğiyle İslâm dünyasının diğer kültür metropollerini gölgede bırakan İstanbul’da, geçen yüzyılın ortalarından tekkelerin kapatıldığı tarihe kadar Nakşibendiyye tarikatının Hâlidiyye koluna bağlı olarak faaliyetini sürdüren önemli tarikat kuruluşlarındandır.

Kaynaklarda ve belgelerde “Ahmed Ziyaeddin Efendi Tekkesi”, “Fatma Sultan Dergâhı”, “Gümüşhaneli Tekkesi”, “Hâlidî Dergâhı” gibi adlarla da anılan ve günümüzde tamamen ortadan kalkmış bulunan bu kuruluş sâbık Eminönü ilçesinde, Alemdar Mahallesi’nde, İstanbul Valiliği’nin (sâbık Sadâret Binası’nın) karşısında, Hükümet Konağı Sokağı ile Gümüşhaneli Sokağı’nın kavşağında yer almaktaydı. Tekkenin arsası doğu yönünde Hükümet Konağı Sokağı, kuzey ve batı yönlerinde de, bu sokaktan hareket eden ve dirsekler yaparak ilerleyen Gümüşhaneli Sokağı ile sınırlandırılmıştı. Güney yönünde ise, Osmanlı döneminin sonlarında, Tomruk Dairesi’ne bitişik olan jandarma koğuşu bulunuyordu.

Gümüşhânevî Tekkesi, III. Ahmed’in kızı ve Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa’nın (ö.1730) eşi olan Fatma Sultan’ın (1704-1733) yaptırdığı camiye, geçen yüzyılın ileri gelen âlimlerinden ve Nakşibendî-Hâlidî meşâyihinden Ahmed Ziyaeddin-i Gümüşhânevî (1813-1893) tarafından 1859 (1276)’da meşihat konulması suretiyle tesis edilmiştir.

Söz konusu cami, 1727-28 (1140) yılında, aynı arsada bulunan Terzibaşı Pirî Ağa Mescidi’nin yerine inşa ettirilmişti. Nevşehirli İbrahim Paşa’nın, bu mescide komşu olduğu anlaşılan arsaya yeni bir saray inşa ettirmesi sırasında Fatma Sultan’ın, harap durumda bulunan mescidi yıktırdığı, saray arazisinden mescidin arsasına bir miktar yer eklettiği ve buraya kendi adıyla anılan camii yaptırdığı bilinmektedir. 1761(1175 Muharrem) yılında yıldırım düşmesinden minaresinin parçalandığı bilinen, ayrıca çevresinde zaman zaman çıkan yangınlardan etkilendiği tahmin edilen cami bu afetleri müteakip her seferinde onarım görmüş olmalıdır. 2 Ağustos 1826 (27 Zilhicce 1241) tarihli ikinci Hocapaşa yangınında büyük ölçüde harap olan

yapı 1827-28 (1243)'de II. Mahmud tarafından yeniden inşa ettirilmiştir.

Gerek Terzibaşı Pirî Ağa Mescidi'nin gerekse de Fatma Sultan Camii'nin 1827-28 yılından önceki mimari özellikleri tespit edilememektedir. Ancak ilk mescidin ufak boyutlu, ahşap ve mütevacı bir yapı olduğu tahmin edilebilir. Diğer taraftan kaynaklardaki bilgilerden hareketle ilk caminin, 1827-28 tarihli camiye göre, tasarım ve görevli kadrosu açısından daha geniş kapsamlı, büyük bir ihtimalle kubbeli bir yapı olduğu söylenebilir.

II. Mahmud'un 1827-28 (1243) yılında yeniden yaptırdığı Fatma Sultan Camii'nin 19. yüzyılın ortalarında, öğle ve ikinci namazları dışında genellikle ibadete kapalı, yarı metruk ve harap durumda olduğu bilinmektedir. Aynı yıllarda irşad faaliyetlerini Mahmud Paşa Medresesi'ndeki hücrelerinde yürüten Şeyh Ahmed Ziyaeddin-i Gümüşhânevî, müridleri-

nin zamanla çoğalması ve bu mekânın ihtiyaca cevap verememeye başlaması üzerine "neşr-i tarîk" için Fatma Sultan Camii'ni uygun görmüştür. Halifelerinden Kastamonulu Şeyh Hasan Hilmî Efendi (ö.1911), Fatma Sultan Camii'nin gönüllü olarak müezzinliğine talip olmuş, adı geçen şeyh efendinin gayretleri sonucunda beş vakit ibadete açık hale gelen cami, 1859 (1276)'da, Şeyh Ahmed Ziyaeddin-i Gümüşhânevî tarafından meşihat konulmak suretiyle tekke ittihaz edilmiştir.

Fatma Sultan Camii tekkeye dönüştürüldükten sonra da aslı kullanımını sürdürmüş, ancak bundan böyle dervişlerin hatm-i haccân icra ettikleri tevhidhane görevini üstlenerek cami-tevhidhane kimliğine bürünmüştür. Cami-tevhidhanenin batı yönüne 1875 (1292)'te harem ve selâmlık bölümlerinin eklenmesi sonucunda, Gümüşhânevî Tekkesi, bir tarikat kuruluşunun gerektirdiği mimari programa ka-

Camii - Tevhidhane Mihrab ve Duvarı

vuşmuştur. Bu arada cami-tevhidhanenin batı duvarında bazı değişikliklerin vuku bulduğu, bazı pencerelerin iptal edildiği anlaşılmakta, ayrıca fotoğraflarda cami-tevhidhanenin duvarlarında görülen kalem işi bezemelerin de aynı yılda yapılmış olması muhtemel görünmektedir.

Tekkenin banisi Şeyh Ahmed Ziyaeddin-i Gümüşhânevî'den sonra Kastamonulu Şeyh Hasan Hilmi Efendi (1824-1911), Safranbolulu Şeyh İsmail Necatî Efendi (1840 civ.-1919), Dağistanlı Şeyh Ömer Ziyaeddin Efendi (1850-1920) ve Tekirdağlı Şeyh Mustafa Feyzî Efendi (1851-1926) irşad postuna oturmuşlardır. Cumhuriyet dönemine kadar Nakşibendiyeye-Hâlidîyye tarikatının İstanbul'daki en güçlü temsilcisi olarak varlığını sürdüren bu tekke aynı zamanda Şeyh Ahmed Ziyaeddin-i Gümüşhânevî'ye izafe edilen Ziyaiyye şubesinin merkezi (asitânesi) olmuştur.

Gümüşhânevî Tekkesi 1925'te tekkelerin kapatılmasını müteakip kadro harici camiler arasına katılmış, harem ve selâmlık bölümleri bir müddet İstanbul valiliğinin yatakhane, cami-tevhidhanenin bir kısmı da elbise deposu olarak kullanılmıştır. 1950'lerde Türkiye Anıtlar Derneği tarafından ihya edilecek camiler listesine alınmış olmasına rağmen 1956-1957 yıllarında, "imar" adı altında İstanbul'u kasıp kavuran eski eser kıyımı sırasında, Bâbiâli Caddesi'nin genişletilmesi gerekçesiyle yıktırılmış, daha sonra 1974'te tekkenin arsası Defterdarlık tarafından Vakıflar'dan satın alınarak oto park ve yeşil alan olarak düzenlenmiştir. Günümüzde Gümüşhânevî Tekkesi'nden arta kalan tek "maddî iz", adını yaşatan Gümüşhaneli Sokağı'dır.

Gümüşhânevî Tekkesi'nin yerleşim düzeni ve mimari özellikleri, eldeki bazı belgeler sayesinde, kısmen de olsa aydınlığa kavuşmaktadır: Arsanın doğu kesimi cami-tevhidhaneye, batı kesimi ise harem ve selâmlık bölümlerine tahsis edilmiş, her iki kesim de bağımsız girişleri olan birer avluyla donatılmıştır. Tekkenin fonksiyon şemasına ve bunun yönlendirdiği yerleşim düzenine bakarak, doğuda bulunan ve daha ziyade cami cemaatine kullanıldığı anlaşılan avluyu "cami avlusu", tekkenin sakinleri (şeyh efendiyle ailesi ve tekkede ikamet eden dervişler) ve misafirleri tarafından kullanılan diğerini (batıdakini) ise "tekke avlusu" olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır.

Cami-tevhidhane Hükümet Konağı Sokağı ile Gümüşhaneli Sokağı'nın kavşağında, kuzeyindeki küçük avlunun gerisinde yer almaktadır. Kare kesitli, tuğla örgülü dikmelere oturan basit demir parmaklıkların kuzey ve doğu yönlerinde sınırladığı cami avlusu demir kanatları olan bir kapıyla Hükümet Konağı Sokağı'na açılır. Kapının önünde, iki yandan dörder basamakla çıkılan küçük bir sahanlık yer alır. Cami avlusunun güney (kible) yönünde cami-tevhidhane, batısında cami-tevhidhaneye bitişik olan harem binası yer almakta, güneybatı köşesinde de minare yükselmektedir. Yüzyılımızın başlarında jandarma koğuşu olarak kullanılan yüksek bir bina cami-tevhidhanenin sağır olan mihrap duvarına bitişmektedir. Söz konusu bölümün batı duvarına da, kuzeyde harem, güneyde selâmlık bölümleri bitişmekte, sonuçta cami-tevhidhane ancak, Hükümet Konağı Sokağı üzerindeki doğu duvarıyla son cemaat yerine açılan kuzey duvarındaki pencerelerden ışık alabilmektedir.

Arsanın batı kesimi batı ve güney yönlerinde komşu binalar, doğu yönünde cami-tevhidhane, kuzey yönünde de Gümüşhaneli Sokağı ile çevrilmiştir. Gümüşhaneli Sokağı boyunca moloz taş örgülü yüksek bir duvar uzanmakta, cami-tevhidhanenin kuzeybatı köşesine bitişik olan harem, ayrıca selâmlığın sağır olan kuzey cepeleri bu duvara yaslanmakta, söz konusu bölümlerin arasındaki tekke avlusu, üzerinde II. Mahmud'un 1243(1827-28) tarihli ihya kitabesi bulunan, tekkenin cümle kapısı niteliğindeki kapıyla Gümüşhaneli Sokağı'na açılmaktadır. Harem ve selâmlık bölümleri, doğu, güney ve batı yönlerinde üç kanat halinde gelişerek tekke avlusunu kuşatmakta, avlunun kuzeybatı köşesinde, cümle kapısından girince hemen sağda şadırvanla sırtını avlu duvarına yaslamış bir dizi helâ sıralanmaktadır.

Cami-tevhidhane, harem ve selâmlık bölümleri arasında, eldeki belgeler ışığında tam olarak aydınlığa kavuşamayan ancak tekkelerin hemen hepsinde, fonksiyon şemasının gereği olarak karşılaşılan birtakım bağlantıların bulunduğu kesindir. Şöyle ki; cami-tevhidhanenin batı duvarı boyunca gelişen ve birbirine bitiştiği anlaşılan harem ve selâmlık kanatları arasında, mabeyn odası tabir edilen türde bir geçiş mekânının yer alması kuvvetle muhtemeldir.

Diğer taraftan yine cami-tevhidhanede, batı duvarının güney kesiminde bulunan ikinci bir fevkânî mahfil vardır ki, kavisli çıkması ve kafeslerini taçlandıran oymalı hotozlarıyla bir hünkâr mahfili olduğunu belli etmektedir. Hünkâr mahfilinin de selâmlık kanadıyla bağlantılı olduğu, daha doğrusu bu mahfilin gerisinde, selâmlık kitlesi içinde bulunan küçük kapsamlı bir hünkâr dairesinin bulunduğu

rahatlıkla varsayılabilir. II. Mahmud döneminde, bizzat padişah tarafından ihya edilen hemen bütün camilere ve tarikat yapılarına bu tür mahfillerin eklendiği gözlenmekte ve bu husus yukarıdaki varsayımı güçlendirmektedir.

Bu arada, şeyh efendinin, tekkede "hücrenişin" olan dervişlerin veya selâmlıktaki misafirlerin doğrudan cami-tevhidhaneye ulaşabilmeleri için söz konusu bölümün batı duvarında hareme ve selâmlığa açılan birer kapının düşünülmüş olması ihtimal dahilindedir.

Cümle Kapısı:

Gümüşhaneli Sokağı boyunca devam eden, moloz taş örgülü ve kiremit harpuştalı yüksek duvarın içinde yer alır. Bağdadî sıvalı, içbükey profilli, dikdörtgen bir çerçeveye kuşatılmıştır. Söz konusu çerçevenin üst kesimi, ampir üslubunu yansıtan, kabartma alçıdan mamul dalgalı şeritlerle çerçevenmiş, şeritlerin birleştiği köşelere küçük baklavalar oturtulmuş, çerçevenin ortasına da, fiyonkla birbirine bağlanan ve yanlara doğru simetrik biçimde gelişen yapraklar yerleştirilmiştir. Kapının üzerinde, sokak ve avlu yönlerinde duvar hizasından taşarak kavisli küçük saçaklar meydana getiren bir ahşap kubbe yer alır. Kurşun levhalarla kaplı olan kubbe, II. Mahmud dönemine özgü, armudî profilli küçük bir madenî alemlerle taçlandırılmıştır.

Dikdörtgen kapı açıklığı mermer sövelerle çerçevenmiş, söve başlığının üzerine, aynı malzemedeki mamul kitabe levhası oturtulmuştur. Yapı yıktırıldıktan sonra ne olduğu bilinmeyen bu kitabenin ortasında, beyzî bir madalyonun içinde, 1928'deki harf devrimini müteakip harç veya alçıyla sıvanmak suretiyle örtülmüş olan II. Mahmud tuğrası yer alır. Tuğ-

ranın altındaki küçük dikdörtgen kartuş ise, eldeki fotoğrafta okunamayan bir hattat kitabesini içeriyor olmalıdır. Kitabede kullanılan tâlik hattın mükemmeliyeti, burada, II. Mahmud döneminin birçok yapısında kitabeleri bulunan ünlü tâlik hattatı Yesârîzade Mustafa İzzet Efendi'nin (1770 civ.-1849) adının yer aldığı düşünülmektedir. Tuğranın yanlarında, ikişer kartuş içinde yer alan dört mısralık manzum kitabe Fatma Sultan Camii'nin II. Mahmud tarafından 1243(1827-28) yılında yeniden inşa ettirildiğini belgeler. Kitabenin metni, II. Mahmud döneminin ileri gelen âlim ve şairlerinden Keçecizade İzzet Molla'ya (1785-1829) aittir:

Cümle Kapısı

*Fâtıma Sultan'ın ibyâ etdi rûhun pâdişâh
Buldu eski revnâkın bu ma'bed-i zîbâ yine
Harf-i cevherdâr ile İzzet dedim târibini
Etdi Sultan Camiin Mahmud Hân ibyâ yine
1243 (1827-28)*

Gerek tasarımına ve bezemesine gösterilmiş olan özen gerekse de kitabeyle donatılmış olması, ayrıca 1827-28'de eklenen hünkâr mahfilinin konumu, cami-tevhidhanenin batısına 1875'te tekke birimlerinin inşa edilmesinden sonra, tekke avlusuna geçit veren ve tekke sakinleriyle mensuplarının kullanımına tahsis edilen bu kapının, aslında hünkâr girişi olarak düşünüldüğünü kanıtlamaktadır. Nitekim caminin tekke olarak kullanıldığı dönemde de hünkâr mahfili varlığını sürdürmüş ve bu mahfil -yukarıda değinildiği üzere- selâmlık bölümüyle bütünleşmiştir.

Cami-Tevhidhane:

Cami-tevhidhane, derinliğine gelişen dikdörtgen planlı bir harimle enine yerleştirilmiş dikdörtgen planlı, kapalı bir son cemaat yerinden meydana gelir. Harimin duvarları moloz taşlarla örülmüş olup içten ve dıştan sıvanmıştır. Batı ve doğu duvarları kuzeye doğru devam ederek son cemaat yerini yanlardan kuşatmaktadır. Son cemaat yerini kuzey yönünde sınırlayan ve yapının giriş cephesini oluşturan duvar ise ahşap iskeletlidir. Söz konusu duvarın, fotoğraflarda görülen dış cidarı ahşap kaplama tahtalarıyla oluşturulmuştur. Geçen yüzyılda yaygın olan ahşap inşaat tekniği uyarınca iç cidarının da bağdadî sıvayla donatıldığı söylenebilir. Son dönemde Marsilya tipi kiremitlerle kaplı olan kırma çatı doğu ve kuzey cephelelerinde genişçe bir saçak meydana getirmektedir.

Camii - Tevhidhane

Son cemaat yerinde, kuzey duvarının ekseninde, cami-tevhidhanenin dış kapısı, bunun yanlarında ikişer tane dikdörtgen açıklıklı giyotin pencere yer almaktadır. Fotoğraflarda iyi seçilemeyen bu kapının dikdörtgen biçiminde olduğu ve aynı duvardaki pencereler gibi süslemesiz ahşap pervazlarla kuşatıldığı tahmin edilebilir. Cephenin üst kesiminde, son cemaat yerinin üstünü işgal eden fevkânî mahfile ait, aynı türde beş pencere sıralanır. Bunlardan ortadaki kapının üzerine, yandakiler de alttaki pencerelerin üzerine isabet etmektedir. Son cemaat yeriyile fevkânî mahfilin doğu yönünde sınırlayan kâgir duvarda da, aynı dikey eksenler üzerine yerleştirilmiş ikişer adet dikdörtgen pencere bulunur. Bu pencereler, sonradan üstlerinin sıvandığı anlaşılan, kesme köfekiden sövelerle çerçevenilmiş ve lokmalı demir parmaklıklarla donatılmıştır. Son cemaat yerinin, harem dairesine ve fotoğraflarda görünmeyen batı duvarının sağır olduğu düşünülebilir. An-

cak, birçok tekkede görüldüğü üzere, bu duvarda, şeyh efendinin, harem dairesinden doğrudan cami-tevhidhaneye ulaşmasını sağlayan bir kapının bulunması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca fevkânî mahfile ulaştırılan merdivenin de batı duvarına yaslandığı muhakkaktır.

Son cemaat yeriyile harimi ayıran duvarın eksenindeki kapının biçimi tespit edilememekte, ancak yanlarda ikişer tane dikdörtgen pencerenin yer aldığı bilinmektedir. Bu duvarın harim yönünde, girişin yanlarında yer alan, zemini yükseltilmiş ve ahşap parmaklıklarla sınırlanmış iki mahfil birimi mevcuttur. Söz konusu mahfillerin sınırına yerleştirilmiş beş adet kare kesitli ahşap dikme, son cemaat yerinin üst katını oluşturan fevkânî mahfilin harim yönündeki çıkmasını taşımaktadır. Uçlarda bulunan iki dikme harimin yan duvarlarına bitişiktir. Dikmelerin arasında, ayrıca fevkânî mahfilin sınırında torna işi ahşap korkuluklar uzanır. Fevkânî mahfilde, son cemaat yeriyile

harimi ayıran duvarın üzerine isabet eden hatta da aynı miktar ve türde dikmelerin sıralandığı görülür. Orta kısmında kavisli bir çıkmayla genişletilmiş olan fevkânî mahfilin batı kesimi, kafesli bölmelerle ayrılarak, harem dairesiyle irtibatlı bir kadınlar mahfili şeklinde değerlendirilmiştir. Batı duvarından itibaren iki dikme arasındaki açıklığa tekabül eden kadınlar mahfili, pencereden bozma olduğu anlaşılan, dikdörtgen açıklıklı bir kapıyla hareme, sepet kulpu kemerli küçük bir ahşap kapıyla da fevkânî mahfile bağlanır,

Harimin, Hükümet Konağı Sokağı üzerindeki doğu duvarı, alttakiler dikdörtgen, üsttekiler yuvarlak kemerli olan dört çift pencereyle donatılmıştır. Alt sırada yer alan pencereler kesme köfekiden söveler ve lokmalı demir parmaklıklarla donatılmış, söveler sıvayla örtülmüştür. Basit ahşap doğramalara sahip olan tepe pencerelerinde de, sıvanmış olan kemerler tuğlayla örülmüş olmalıdır.

Harem ve selâmlık bölümlerine bitişik olan batı duvarı elimizdeki fotoğraflarda ancak kısmen görülebilmektedir. Duvarın, fevkânî mahfile komşu olan kuzey kesiminde alt sırada pencere bulunmamakta, buna karşılık üst kesiminde, ortada hünkâr mahfilinin kavisli çıkması, bunun sağında (kuzeyinde) da dikdörtgen bir pencere görülmektedir. Bu pencere herhalde, hünkâr mahfilinin gerisinde yer aldığı tahmin edilebilen hünkâr dairesine açılmaktaydı. Aslında duvarın alt kesiminde, doğu duvarındakilerin eşi olan dört adet dikdörtgen pencerenin sıralandığı, sonradan, harem ve selâmlık bölümlerinin cami-tevhidhanenin batı duvarına bitişik olarak inşa edilmeleri sırasında söz konusu pencerelerin örülerek iptal edildikleri varsayılabilir. Belki bunlardan bir tanesinin kapıya dönüştürülmesi suretiyle selâmlıkla cami-tevhidhane arasında bağlantı sağlanmıştı. Cami-tevhidhanenin kuzeyindeki fevkânî mahfilin alın tahtaları, kat arası silmesi şeklinde

Camii - Tevhidhane Minaresi

Camii - Tevhidhane Avlusu

batı duvarında da devam ederek hünkâr mahfili çıkmasının alın tahtalarıyla bütünleşmektedir.

Yapının en ilginç mimari unsuru olan hünkâr mahfili çıkması iki ahşap dikmeyle üç eşit parçaya ayrılmış, parçaların alt kesimlerine, yüzeyinde üçer tane dikdörtgen göçertmenin bulunduğu ahşap panolar, alçak bir korkuluk duvarı niteliğindeki bu panoların üzerine de birer kafes yerleştirilmiş, kafes birimleri, kıvrımlı yapraklardan oluşan ahşap oyma hotozlarla taçlandırılmıştır.

Jandarma koğuşuna bitişik olan güney (kıble) duvarı sağırdır. Mihrabın sağ üstünde görülen, yarım daire biçimindeki sıva çatlağı, aslında bu duvarda da, doğu duvarındaki gibi, iki sıra halinde pencerelerin yer aldığı, daha sonra, jandarma koğuşu inşa edilirken bunların örüldüğünü kanıtlar niteliktedir. Güney duvarının eksenindeki mihrap nişi yarım daire planlı olup küçük bir yarım kubbeye son bulur.

Cami-tevhidhanenin cephelerinde herhangi bir süslemeye rastlanmaz. Harimde tespit edilen ahşap süsleme unsurları, hünkâr mahfili çıkmasındaki oymalı hotozların yanı sıra minberde ve tavanda bulunmaktadır. Son derecede sade bir görünüm arz eden ahşap minberde, yan yüzeylerde süslemeye yer verilmemiş, içi boş bırakılan üçgen panoların altına dörder yuvarlak kemer, ayrıca köşk kısmının süslemesiz korkuluklarının altına da, II. Mahmud döneminde revaç bulan sepet kulpu biçiminde birer kemer yerleştirilmiştir. Aynı tür bir kemere sahip olan minber kapısı, kıvrımlı yapraklardan oluşan bir hotozla taçlandırılmıştır. Köşkün, koni biçimindeki külâhı, kare kesitli ince dikmelere ve kirişlere oturur.

Harimin ahşap tavanı dörtlü çita demetleriyle verev olarak karelere bölünmüş, çita demetlerinin kesiştikleri noktalara kare biçiminde küçük parçalar konmuştur. Tavanın merkezindeki kare göbek, tavan yüzeyindeki taksimata

Camii - Tevhidhane Mahfiller

uygun olarak verrev konumdadır. Enli ve profilli çitalarla (pasalarla) iki kare çerçeve meydana getirilmiş, içteki çerçeve, yuvarlak küçük bir göbekten dağılan oniki adet iri yaprakla doldurulmuş¹, böylece II. Mahmud döneminde çok yaygın olan ve “Sultan Mahmud güneşi” tabir edilen ışınsal süsleme elde edilmiştir. Fevkânî mahfilde de buna benzer bir tavanın bulun-

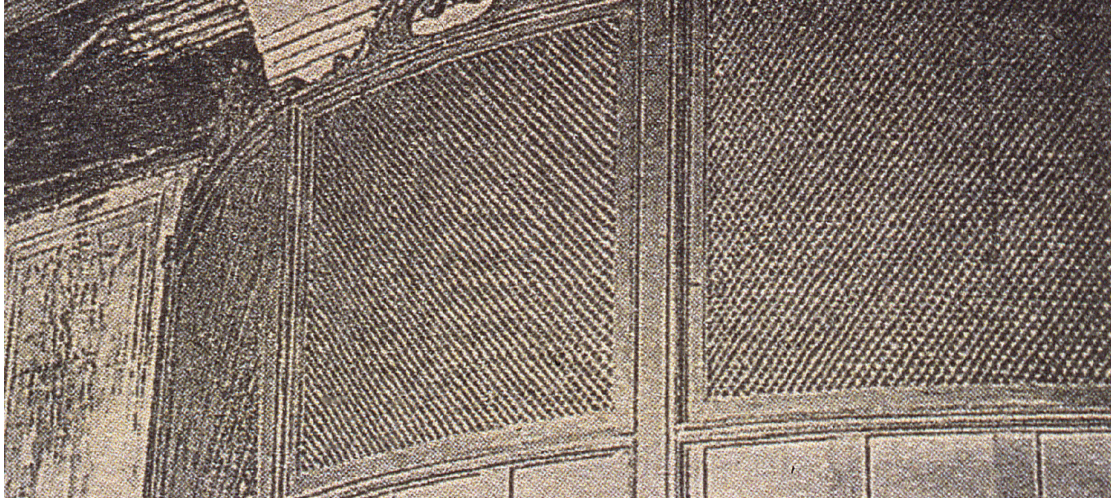
duğu anlaşılmaktadır. Son cemaat yerinde ise daha basit, “çubuklu” denilen türde bir tavanla yetinildiği tahmin edilebilir.

Cami-tevhidhanede, harimin duvarları, Tanzimat dönemine ait dinî ve sivil yapıların hemen hepsinde görülen türde kalem işleriyle bezelidir. Duvar yüzeyleri, belirli bir yükseklikten itibaren, farklı renkte ve kalınlıkta müteaddit çizgilerle dikdörtgen panolara ayrılmış, bu panoların alt ve üst kenarlarının eksenlerine, kıvrık dallardan ve stilize çiçeklerden oluşan, dış konturlarıyla palmeti hatırlatan süsleme grupları yerleştirilmiştir. Tavanı kuşatan, bağdadî sıvalı, içbükey koltuk silmesi de aynı türde çizgilerle çerçevelenmiş, silmenin köşelerine ve bazı yerlerine², benzer motifler içeren süsleme grupları serpiştirilmiştir.

Mimariyle bütünleşen bu süsleme unsurlarının yanı sıra, tekkenin 1935 tarihli fotoğraflarında mihrap duvarında birçok hat levhası, mihrabın yanlarında ikişer tane madenî şamdan, mihrabın sağında dekupaj tekniğiyle imal edilmiş basit bir ahşap rahle, tavan göbeğinden sarkan, Batı kökenli, fanuslu bir kristal avize, ayrıca tavanın çeşitli yerlerinden sarkan, yıldız biçiminde demir çemberlere asılı kandiller görülmektedir. Harimin zemini hâlâ halılar ve seccadelerle kaplıdır.

1- Tarikat yapılarında, Bektaşîye başta olmak üzere, özellikle silsileleri Hz. Ali'ye bağlanan tarikatların tek-kelerinde ve türbelerinde, oniki imamı simgeleyen bu tür süsleme unsurlarına sıkça rastlanır. Ancak söz konusu yapının, bir cami olarak tasarlandığı, üstelik Bektaşîliğin lağvedildiği Vaka-i Hayriye'den (1826) hemen sonra yenilendiği düşünülecek olursa, burada gözlenen süslemede böyle bir anlam aramak boşunadır. Ayrıca bir an için tavanın, yapının tekkeye dönüştükten sonra yenilendiği varsayılsa bile, Nakşibendiyye tarikatının silsile itibarıyla Hz. Ebûbekir'e bağlandığı (“Bekrî/Sıddıkî” olduğu), bu tarikatta, ehl-i beyt ve oniki imam sevgisi hususunda diğer tarikatlara oranla daha “temkinli” davranıldığı da unutulmamalıdır.

2- Fotoğraflarda görülebildiği kadarıyla, söz konusu süslemeler, köşelerin dışında rastgele dağıtılmamıştır: Batı duvarındaki koltuk silmesinde bunlardan birisi hünkâr mahfili çıkmasının, diğeri de bunun yanındaki pencerenin ekseninde, silmenin kuzey kanadındaki bu kanadın ekseninde, güney kanadındakiler de duvardaki süsleme panolarının eksenlerinde yer almaktadır.

Cami - Tevhidhane Hünkar Mahfili

Cami-tevhidhanenin kuzeybatı köşesinde yükselen ve gövdesine kadar olan kesimi yarı yarıya ahşap harem dairesinin içinde kalan minarede kesme köfeki işçiliği gözlenmektedir. Kare tabanlı kaidenin doğu yüzünde, cami avlusuna açılan, yuvarlak kemerli minare kapısı bulunur. Armudî (S) profilli pabuç kısmına oturan silindir biçimindeki gövde alt ve üst bitimlerinde birer simitle kavranmıştır. Şerefenin dolgusu, alttaki içbükey, üstteki dışbükey olan, süslemesiz iki geniş silmeden meydana gelir. Şerefeyi kuşatan kesme taş korkulukların yüzeyinde, birbirine bağlanan girdanlar biçiminde perde kabartmaları görülmektedir. Cumhuriyet döneminde ortadan kalkmış olan petek kısmının silindir biçiminde, külâhın da koni biçiminde, ahşap ve kurşun kaplı olduğu tahmin edilebilir.

Söz konusu minare, çok daha yalın bir süslemeye sahip olmasına rağmen, özellikle armudî profilli pabuç kısmıyla, İstanbul-Tophane’de aynı padişah (II. Mahmud) tarafından, Fatma Sultan Camii’nden bir yıl önce, 1826’da inşa

ettirilen Nusretiye Camii’nin minareleriyle benzerlik göstermektedir.³ Buradan hareketle Fatma Sultan Camii’nin 1827-28 yılındaki yeniden yaptırılması işinin de, Nusretiye Camii’nin mimarı Krikor Amira Balyan’a (1764-1831), ya da en azından onun ekibinden bir mimara veya kalfaya havale edildiği düşünülebilir.

Tekkeye ilişkin kaynaklardan birinde, “kapısının” üzerinde şöyle bir kitabenin bulunduğu belirtilmektedir:

*Nakşbendi Dergâhıdır bu makâm-ı dil-küşâ
İste meydân-ı muhabbet gel azîzim merhabâ*

Ancak burada sözü edilen kapının tekkenin neresinde bulunduğu belirtilmemiştir. Gümüşhaneli Sokağı üzerindeki cümle kapısıyla cami avlusundan Hükümet Konağı Sokağı’na açılan kapı söz konusu olamayacağına göre, halen nerede olduğu bilinmeyen bu kitabe büyük bir ihtimalle cami-tevhidhanenin dış kapısı veya son cemaat yerinden harime açılan kapının üzerinde yer almaktaydı.

3- Bkz. Y. Suner, “Nusretiye Camii”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI(1994), 105-107.

Harem ve Selâmlık:

Harem dairesini barındıran kanadın dikdörtgen planlı olduğu ve Gümüşhaneli Sokağı'na paralel olarak doğu-batı doğrultusuna uzandığı görülmektedir. Aynı doğrultuda gelişen kırma çatısı Marsilya tipi kiremitlerle kaplıdır. Minarenin yanından cami avlusuna açılan dikdörtgen açıklıklı iki giyotin penceresi vardır. Üstteki pencere bir sürmeli kafesle donatılmıştır. Yapı, Gümüşhaneli Sokağı (kuzey) yönünde, moloz taş örgülü yüksek ve sağır bir duvara yaslanır.

Selâmlık, tekke avlusunun batı, güney ve kısmen doğu yönünde gelişen üç kanattan meydana gelmekteydi. Görülebildiği kadarıyla, batı kanadı kısmen üç katlı olup ilk iki katın duvarları tuğla örgülüdür. Şadırvana ve helâlara komşu olan, cephesinde dikdörtgen pen-

cerelerin sıralandığı bu kesimde mutfak, kiler, taamhane (yemekhane), gusülhane gibi servis birimlerinin yer aldığı tahmin edilebilir. Ahşap duvarlı olan üçüncü kattan, Gümüşhaneli Sokağı'nın kuzey-güney doğrultusunda uzanan kesimine açılan iki adet dikdörtgen pencere mevcuttur. Marsilya kiremitleriyle kaplı bir beşik çatının örttüğü batı kanadının güney kesimi ise iki katlıdır. Dervişlerin ve misafirlerin barınmasına tahsis edilen birimlerin (derviş hücreleriyle mihman odalarının) bu kanatta yer almaları mümkündür. Aynı şekilde iki katlı olan güney kanadında, cami-tevhidhaneye bitişik olan doğu kesiminin hünkâr mahfiliyle bağlantılı hünkâr dairesini barındırdığı muhakkaktır. Şeyh efendinin misafirleri kabul ettiği ve sohbet toplantıları düzenlediği şeyh odası da büyük bir ihtimalle güney kanadında, hünkâr

Camii - Tevhidhane Avlu ve Şadırvan

dairesinin yakınında bulunmaktaydı. Tekke avlusunun doğu yönünde ise, her ikisi de iki katlı olan harem ve selâmlık bölümleri arasında tek katlı bir kanat uzanmaktadır. Mabeyn niteliğinde olduğu tahmin edilebilen bu kanatta, selâmlığa ve hünkâr dairesine geçit veren camekânlı, mütevazı bir giriş göze çarpar.

Şadırvan ve Helâlar:

Ufak boyutlu ve mütevazı görünümlü olan şadırvan, mermerden yontulmuş, dikdörtgen prizma biçiminde, kapaklı bir hazneyle bunu örten ahşap bir sundurmadan ibarettir. Dikdörtgen planlı sundurmanın köşelerinde kare kesitli birer ahşap dikme yükselmekte, herhangi bir bezemeye sahip olmayan dikmelerin üst kısımlarında kirişleri destekleyen göğüslemeler bulunmaktadır. Sundurmanın kırma çatısı, fotoğrafların çekildiği 1936 yılında Marsilya tipi kiremitlerle kaplıdır. Tuğla örgülü ve sıvalı duvarlara sahip olan helâlar da basık kemerli birer kapıya sahiptir.

Gümüşhânevî Tekkesi, 19. yüzyılda İstanbul'da sayıları artan cami-tekkelerdendir. Çoğunluğu vaz'-ı meşihat usulüyle tesis edilen bu yapılarla, fonksiyon şeması, mimari program ve tasarım açısından aynı temel özellikleri pay-

laşan tekkede, fonksiyon değişimini (caminin tekkeye dönüşümünü) izleyen dönemde, tekke hayatının gerektirdiği bölümlerin (harem, selâmlık vs.) inşa edilmesi, söz konusu bölümlerin kendi aralarında ve cami-tevhidhaneyle irtibatlandırılması bu açıdan dikkat çekicidir. Harim duvarlarında yer alan ve Abdülaziz döneminin eklektik zevkini yansıtan kalem işleri dışında, tekkenin mimari ayrıntıları ve süslemeleri de, II. Mahmud döneminin, bünyesinde hâlâ barok unsurlar barındıran ampir üslubuna bağlanmaktadır.

Sonuçta Gümüşhânevî Tekkesi'nin ortadan kalkması, mimari tarihimiz ve İstanbul'un tarihî topografyası açısından, özellikle de kültür tarihimizde işgal ettiği önemli mevki bakımından büyük bir kayıp olmuştur. Bu kaybın sorumlusu, ancak abidevî ölçülerdeki külliye ve yapıları korunmaya değer tarihî eser sayan, asıl İstanbul'un mahalle dokusunu oluşturan ve bu şehre kendine özgü "ruhaniyetini" veren ahşap meskenleri, bunlarla kaynaşan ufak boyutlu mütevazı mescitleri, tekkeleri, türbeleri, çeşmeleri ve diğer birtakım hayır eserlerini, "imar", "çağdaştırma" veya "ihya" adı altında ortadan kaldıran ya da bilinçsiz onarımlarla tanınmaz hale getiren sakat zihniyettir.